

Deleuze minder os om, i hvilken grad vi stadig kan komme i billedernes vold. Den visuelle automat skal bære vores blik og opmærksomhed ind i tingene og de andre. Den skal give bevægelse til vores refleksionstid. Gøre refleksionstiden - tankens tid - til noget ikke blot tåleligt, men begærligt. Og han minder om - med sin teori om tidsbillederne - at det at komme i billedernes vold faktisk er den egentlige modsætning til vold i billederne, og den endeløse sansemotoriske propaganda for de kortsigtede udveje.

Men Deleuze sigter ikke lavt. Når han taler om at genvinde den umiddelbare tro på verden ved hjælp af den visuelle automat, så er det en filosofisk sætning snarere end en tillidserklæring til den kommende regering. Man føler sig hensat til idealerne i den klassiske græske æstetik. Han mener nemlig noget med en ny sanselig pagt med universet. En ny jordbundenhed i kraft af, at ikke blot vi, men stoffet og legemerne kommer til orde med deres egne udtryk. Men denne naturvidenskabelige dimension i værket fortjener en helt ny artikel.

NOTER

1. Der er en vis dybere solidaritet mellem Deleuze's ideer og de tanker der kommer til udtryk i bogen Den nye pagt mellem mennesket og universet. Nye veje i naturvidenskaberne. Dette værk er skrevet af Ilya Prigogine & Isabelle Stengers og udgivet på dansk af Forlaget ASK 1985.
2. Martin Heidegger: Was heisst Denken? Tübingen 1971, s. 3
3. Peder Voetmann Christiansen: "Hvorfor virker sproget alligevel, Charles?" i Information 6.6.86.
4. Henri Bergson: Matière et mémoire. Paris 1896
5. G. Deleuze: Cinéma II. L'Image-Temps. Paris 1985, s. 48
6. Akira Kurosawa: Something like an Autobiography. New York 1983, s. 81
7. Roland Barthes: L'Empire des Signes. Genève 1970, s. 100
8. Bl.a. Andrei Tarkovskij: "De la figure cinématographique." i Positif, nr. 249, Paris 1981. (Oversat til fransk fra Iskusstvo Kino, Moskva 1979).

Niels-Aage Nielsen er konsulent i Danmarks Radios medieforskningsafdeling.

Semiotik og massekommunikationsforskning

Peter Larsen

Semiotikken har siden begyndelsen af 70'erne spillet en vigtig rolle i både dansk og international massekommunikationsforskning, ofte som en væsentlig inspirationskilde, men i de senere år også proklameret som selve massekommunikationsforskningens fundamentale teoretiske referenceramme, især i anglo-amerikansk sammenhæng. I artiklen diskuterer Peter Larsen forholdet mellem semiotik og massekommunikationsforskning med udgangspunkt i 60'ernes franske semiologi. Der fokuseres på semiologiens implícitte og eksplicitte erkendelsesinteresser og disse sættes i relation til den nyere humanistiske massekommunikationsforsknings totalitetskrav. Det fremhæves, hvorledes de to forskningsområders erkendelsesinteresser ofte konfligerer, men også at der omkring betydningsanalysen er et reelt interessesammenfald. På denne baggrund gennemgås en række eksempler på såvel ortodokse semiologiske som semiologisk inspirerede behandlinger af massekommunikationsfænomener.

Artiklens titel signalerer en forbindelse mellem to forskningsområder, men kræver med det samme en række præciseringer: Hvilken semiotik, hvilken massekommunikationsforskning?

Allerede termen semiotik er besværlig. Oprindeligt var der to, semiotik og semiologi, som man brugte for at skelne mellem to forskellige teoretiske forhistorier; i de senere år er grænserne blevet opløst, termen semiotik er den mest anvendte, mens semiologi sædvanligvis bruges til at markere en bestemt fase i områdets historie: aktiviteterne i 60'erne.

Som betegnelse for videnskabelig praksis har termerne en lang historie, der går et godt stykke bagom 1960, ja bagom 1900, - kroneksemplet plejer her at være lægevidenskabens symptomlære, den medicinske semiotik, - og de erkendelsesformer, som semiotikken/semiologien systematiserer og generaliserer kan hævdes at være så gamle som menneskeheden selv. I artiklens sammenhæng er det imidlertid en betydeligt yngre semiotik, der tænkes på, den der udvikledes i Frankrig (og Italien) i begyndelsen af 60'erne, og som siden har bredt sig og med flere forskydninger og ombrydninger er blevet en væsentlig strømning og inspiration i moderne kulturvidenskab, i de seneste år med et massivt gennemslag bl.a. i England og USA (her ofte i en karakteristisk fusion med en anden 'fransk bølge', den lacanske version af psykoanalysen).

Et af de områder, som i denne periode er blevet påvirket af semiotikken, er massekommunikationsforskningen, primært den humanistisk funderede, og mere præcist: dele af den: - semiotikken spillede en væsentlig rolle i fransk og italiensk massekommunikationsforskning i 60'erne, indgik som element i f.eks. den nye danske forskning fra 1970 og fremefter, og har betydelig indflydelse på dele af den humanistiske massekommunikationsforskning, som først i de sidste 10 år er begyndt at dukke op i England og USA.

Semiotik og massekommunikationsforskning: med de nødvendige præciseringer signalerer titlen altså en faktisk eksisterende forbindelse. Og i mange af de senere års, især engelsksprogede, introduktionsbøger og readers om massekommunikationsfeltet fremhæves semiotikken sædvanligvis med store fagter og megen patos som forskningens basale teoretiske ramme, - samtidig med at visse kritikere med rette beklager sig over at semiotiske perspektiver og begreber ofte fremstilles upræcist og/eller står helt isolerede, uden nogen indre, nødvendig sammenhæng med den forskning, det iøvrigt handler om.

Forbindelsen er der, men den forekommer tvetydig, vanskelig at opretholde og konkretisere, - et forhold som fundamentalt hænger

sammen med, at erkendelsesinteresserne bag henholdsvis semiotikken og de pågældende dele af massekommunikationsforskningen ikke er umiddelbart sammenfaldende. Det er dette problem, den følgende diskussion kredser om.

Historien om semiologiens/semiotikkens gennembrud i 60'erne er ofte blevet skrevet, men det er nok alligevel nødvendigt her at repetere i det mindste et par pointer for i det følgende at kunne tackle problemet om de konfligerende erkendelsesinteresser. Mest overkommeligt lader det sig gøre ved som udgangspunkt at kommentere nogle passager fra Roland Barthes korte forord til tidsskriftet Communications nr. 4, 1964, et nummer der gav den første samlede præsentation af den nye franske semiologi, som var begyndt at dukke op i årene omkring 1960. Barthes skriver:

Semiologi: ordet foreslås her i en tillidsfuld, men også forbeholden ånd. I sin aktuelle betydning, og i det mindste for os europæere, stammer det fra Saussure: "Man kan altså tænke sig til en videnskab, der studerer tegnenes liv, således som det udfolder sig i det sociale liv ....; vi vil give den navnet semiologi". Semiologien har altså prospektivt - for den er endnu ikke konstitueret - som objekt ethvert tegnsystem, uanset dets substans, uanset dets grænser: billeder, gester, melodiske lyde, objekter og komplekser af de substanser, man finder i ritualerne, ceremonierne eller de offentlige spektakler, - alt dette konstituerer om ikke "sprog" så i det mindste betydningssystemer.

"I sin aktuelle betydning...stammer /termen semiologi/ fra Saussure": med andre ord fra den svejtsiske lingvist (1857-1913), der i sine forelæsningsmanuskripter (posthumt udgivet som Cours de Linguistique générale i 1916) nærmest en passant kommer med den berømte definition af semiologien, midt i et argumentationsforløb, der drejer sig om lingvistikkens videnskabelige status. Udgangspunktet er vanskeligheden ved at bestemme og afgrænse lingvistikkens objekt, det fremstår som "en forvirret blanding af uvedkommende ting", som mange andre videnskaber (f.eks. etnologi, psykologi o.l.) også kan gøre krav på. Saussure løser problemet ved en teoretisk-strategisk spaltning af sproget (langage) i sprogssystem (langue) og sprogforløb (parole), og konstituerer lingvistikken som vi-

denskab ved at tildele den sprogsystemet som objekt, ved med andre ord at vælge og vælge fra: han ser bort fra den individuelle, aktualiserede, konkrete sproghandling og koncentrerer sig om at beskrive det bagvedliggende, overindividuelle sprogsystem.

Sprogsystemet er, som han udtrykker det et sted, et tegnsystem, som man udtrykker begreber (idées) med, og senere forfølger han denne dobbelthed: tegnet bestemmes som et fysisk objekt (lyd, skrift o.l.), der bærer betydning, - et udtryk (signifiant), der bærer et indhold (signifié). Under denne synsvinkel kan sprog-systemet sammenlignes med "skriften", døvstummealfabetet, symbolske ritualer, høflighedsformer, militære signaler osv. Blot er det langt det vigtigste af disse systemer". Og så følger den definition af semiologien som almen tegnvidenskab, som Barthes citerer. I samme sammenhæng hedder det, se semiologien "skulle fortælle os, hvad tegnene består af, hvilke love de retter sig efter". Definitionerne understreger således det systematiske aspekt, som også er grundlaget for hans bestemmelse af lingvistikken som videnskab: semiologien skal undersøge det institutionaliserede, det lovmæssige, det regelstyrede bag enhver individuel sprog- eller tegnpraksis.

"... i det mindste for os europæere...": Barthes markerer her, at Saussure ikke var den eneste, der omkring århundredeskiftet interesserede sig for tegnsystemer. Der hentydes til den amerikanske filosof C. S. Peirce (1839-1914), som et sted skriver: "jeg er, så vidt jeg ved, en pionér, eller rettere en skovarbejder, som er i færd med at rydde et område og åbne, hvad jeg kalder semiotik, dvs. læren om en mulig semiosis' essentielle natur og fundamentale varianter". Med termen semiosis mener Peirce en "handling, en påvirkning, som er eller involverer et samarbejde mellem tre faktorer, et tegn, dets objekt og dets interpretant". Og i en anden sammenhæng hedder det: "Et tegn er noget som for en eller anden står for noget i en eller anden henseende. Det henvender sig til nogen, dvs. det skaber i denne persons bevidsthed et ækvivalent tegn, eller måske et mere udviklet tegn. Det tegn, det skaber, kalder jeg det første

tegnets interpretant. Tegnet står for noget andet, dets objekt".
Altså: et samarbejde mellem tre faktorer, - tegn, interpretant og objekt. Relationen tegn/interpretant kan på dette generelle niveau umiddelbart sammenstilles med Saussures signifiant/signifié-relation. Forskellen mellem Saussures semiologi og Peirces semiotik angår tegnets og bredere: det givne tegnsystem forhold til virkeligheden: der er i Saussures fremstilling ikke noget, der svarer til Peirces relation mellem tegn og objekt.

Saussures analyser drejer sig om tegnets placering indenfor et tegnsystem, dets relation til andre tegn i samme system, mens han som nævnt ser bort fra den faktiske tegnpraksis, hvorigennem det givne system artikuleres i konkrete forløb, og dermed ind i en henvisningsrelation til virkelighedsforhold. Hos Saussure er den virkelighed, tegnet refererer til, ikke fattet som en uafhængig faktor. Det er tegnets valør, dets relation til andre tegn, der skaber betydning og dermed former virkeligheden, tildeler den betydning. Mens omvendt Peirce lægger vægt også på tegnpraksissen og tegnets relation til det ydre objekt, et forhold, der bl.a. giver sig udslag i en meget detaljeret klassifikation af forskellige tegntyper, foretaget på grundlag af tegnets særlige relation til det givne virkelighedsudsnit.

G r man således tilbage til semiologiens/semiotikkens pionerer, finder man allerede i udgangspunktet en spænding mellem to erkendelsesinteresser, - på den ene side Saussures fokusering på immanensen, det lukkede system, på den anden side Peirces pragmatik, interessen for tegnet som henvisning. Den nye franske semiologi ved 60'ernes begyndelse valgte side her, i det mindste var det hos Saussure og den saussure-inspirerede strukturelle lingvistik, man fandt sine teoretiske referencer. Men der var også en anden inspiration, hinsides lingvistikken, hvor det mere direkte var "tegnenes liv i det sociale liv", der stod i centrum for interessen. Barthes strejfer den i forordet til *Communications*, hvor han et sted skriver:

Der er idag en semiologisk impuls, som ikke stammer fra nogle få forskeres fantasi, men fra selve den moderne verdens historie.

"selve den moderne verdens historie...": At betydning ikke blot formidles via sprog, - at påklædning, gestik, mimik, skyformationer, hududslet osv. kan læses, kan forstås som tegn - dét er ikke Saussures opdagelse, men en gammel indsigt, som gennem århundrederne har dannet grundlag både for videnskabelige (og pseudovidenskabelige) discipliner og for hverdagspraksis. Mentalitetshistorikeren C. Ginzburg har i et interessant arbejde påvist, hvordan disse gamle videnskabelige og hverdagsagtige tegnlæsningsaktiviteter flyder sammen i sidste halvdel af det 19. århundrede og bliver centrale for konstitueringen af nye humanistiske discipliner, som f.eks. kunsthistorie, psykoanalyse m.m. Det er nærliggende at se denne udvikling i sammenhæng med "selve den moderne verdens historie", med opkomsten af storbyen, med masseeksistensen, med behovet for orientering i en ændret verden, hvor myriader af sanseindtryk rammer den enkelte, - således som f.eks. W. Benjamin beskriver forholdene i sine arbejder om Paris i det 19. århundrede. Under alle omstændigheder er det ikke blot indenfor de humanistiske videnskaber, at tegnlæsningen blomstrer op. Ugeblade, aviser, tidskrifter begynder at vrimle med anvisninger på, hvordan man kan aflæse og fortolke de mest forskelligartede virkelighedsfænomener, dvs. anvisninger på hvordan man skal orientere sig og vriste betydning, mening ud af en ny, ukendt verden.

Kriminalhistorierne er én ny, litterær genre, som i selve sin struktur tematiserer denne aktivitet; en anden, og i denne sammenhæng vigtigere, ny genre er den centraleuropæiske 'feuilleton' - som ikke må forveksles med fiktionsføljetonerne, men som er små essays, hvor skribenter dechiffrerer, læser, tolker hverdagens begivenheder, modfænomener o.l. og sætter dem ind i en bredere social ramme. Feuilletonerne dukker op på aviserens kultursider, i tidsskrifter osv. og fortsætter som et fast element i kulturkritikken ind i det 20. århundrede, hvor ikke mindst massekommunikationsfænomenerne bliver genstand for kritisk læsning. Frankfurterskolens store essayister som Benjamin og Kracauer er flittige leverandører, men man kan også nævne - Roland Barthes, som netop i 50-erne er Frankrigs førende 'feuilletonist' med en strøm af kulturkritiske essays i aviser

og tidsskrifter. Han samler i 1957 en række af disse små opsatser i bogen Mythologies (dansk udgave: Mytologier, 1969), og tilføjer en efterskrift, hvor selve den grundlæggende aktivitet, tegnlæsningen søges systematiseret og teoretiseret indenfor en - på dette tidspunkt temmelig løs - semiologisk ramme. I Barthes' person samles således flere aspekter af semiologien: som feuilletonist eller mytolog er det "tegnenes liv i det sociale liv", der står i centrum, aflæsningen af konkrete tegn er et led i en kulturkritik, det er tegnene som udtryk og ideologiseringer af virkelighedsforhold, der interesserer; som teoretiker og bannerfører for den nye franske semiologi er det derimod den strenge, saussure-inspirerede immanenstænkning, der træder frem.

Såvel for feuilletonisten som for teoretikeren Barthes spiller massekommunikationsfænomenerne en vigtig rolle. I det citerede forord til Communications skriver han således om det betydningsfelt, semiologien studerer:

Det er sikkert, at massekommunikationens udvikling idag giver dette umådelige betydningsfelt en meget stor aktualitet (selvom man ikke skal forveksle kommunikation og betydning), og det på et tidspunkt, hvor fremskridtene i discipliner som lingvistik, informationsteori, formellogik og strukturel antropologi stiller nye midler til rådighed for den semantiske analyse.

"... massekommunikationens udvikling idag... dette umådelige betydningsfelt ... den semantiske analyse ...": i citatet understreges på den ene side massekommunikationen som en væsentlig baggrund for den semiologiske aktivitet, - selve eksistensen af massekommunikerede produkter virker som et incitament for beskæftigelse med tegnsystemer, - på den anden side signaleres der en bestemt holdning til massekommunikationen: den ansues som betydningsfelt og betydningsanalysen, den semantiske analyse trækkes frem i forgrunden.

Tankegangen er, at de massekommunikerede meddelelser, massekommunikationen som parole, som konkret tegnpraksis, der for den enkelte træder frem som et umådeligt, differentieret betydningsfelt, lader sig gennembryde analytisk gennem abstraktion.

Det er muligt at fange, ikke mangfoldigheden, men de bagvedliggende systemer, som har produceret mangfoldigheden. Bag massekommunikationens parole, findes et langue, en betydningsgenerator, der ud fra få elementer og regler, kort sagt: ud fra en kode, producerer en strøm af umiddelbart forskellige meddelelser, og heri ligger så samtidig muligheden for analytisk at bevæge sig den modsatte vej, at rette det semiologiske blik mod mangfoldigheden, gennemskue den og rekonstruere koderne, på samme måde som en uvidende tilskuer ville kunne rekonstruere skakspilletets regler ved opmærksomt at følge en uendelighed af konkrete spil.

Interessen for betydningssystemet, tegnsystemet bag den konkrete mangfoldighed får sin strengeste formulering i en artikel af Barthes, i samme nummer af Communications, hvor han mere generelt diskuterer semiologiens grundprincipper, de fundamentale Eléments de sémiologie:

Målet for den semiologiske forskning er at rekonstruere, hvordan andre betydningssystemer end sproget fungerer, ud fra samme projekt som indgår i enhver strukturalistisk aktivitet, nemlig at konstruere et simulakrum af de observerede objekter. For at foretage denne forskning er det nødvendigt fra starten (og især ved starten) åbent at acceptere et begrænsende princip. Dette princip - også dette stammer fra lingvistikken - er pertinensprincippet: man beslutter sig for kun at beskrive de indsamlede fakta under én synsvinkel ... den pertinens, som den semiologiske forskning vælger, drejer sig pr. definition om de analyserede objekters betydning: man behandler udelukkende objekterne i forhold til den betydning, de har, uden for tidligt, dvs. før systemet er rekonstrueret så langt som muligt, at inddrage disse objekters andre psykologiske, sociologiske, fysiske) determinanter ... Pertinensprincippet medfører klart nok for analytikeren en immanens-situation, man observerer et givet system indefra.

Valget af semiologien bliver på denne måde, i smuk overensstemmelse med Saussures videnskabsideal, et fravalg af synsvinkler: det er betydningen, som immanent system, der analyseres, ikke objektets andre determinanter, dets virkelighedskontekst.

Pertinensprincippet medfører også en række andre lukninger. Analyseobjektet skal på den ene side nok være så omfattende, at analysen kan føre til opstillingen af et helt, fuldstændigt system, men det skal på den anden side være homogent, både med hensyn til substans og tidslighed: "i princippet skal det ana-

lyserede korpus i størst muligt omfang eliminere diakrone elementer; det bør svare til en systemtilstand, et stykke skåret ud af historien".

Homogeneitetskravet medfører, at 'hybridprodukter', altså typisk massekommunikerede meddelelser, først kan analyseres, når de enkelte substanser er analyseret for sig, ligesom historiske udviklingsforløb, ændringer i betydningssystemerne over tid, først kan beskrives, når 'systemtilstandene' er analyseret. Homogeneitetstanken er imidlertid ikke blot knyttet til nogle forskningsstrategiske principper, den ligger også implicit i forestillingerne om selve betydningssystemernes væremåde. Dette kan illustreres med et par citater fra en anden fremtrædende semiolog, italieneren Umberto Eco, der i sit oversigtsværk La Struttura assente fra 1968 diskuterer forholdet mellem semiologi og massekommunikation ud fra positioner, som svarer til Barthes'.

Han fastslår, at den eksisterende massekommunikationsforskning hviler på en række forudsætninger: industrialiserede samfund, kommunikationskanaler med et ubestemt antal modtagere, industriel produktion af meddelelser. "Når disse tre forudsætninger foreligger, kommer forskellene i natur og effekt ved forskellige kommunikationsmåder (film, avis, tv, serier) i anden række i forhold til opdukkende strukturer og fælles effekter".

Altså, også hos Eco forestillingen om den umådelige mængde meddelelser, der rummer bagvedliggende fællesstrukturer. Men det, der her forsvinder for det semiologiske blik, er forskellene mellem de enkelte medier, f.eks. på deres udtryksside, og samtidig forskellene mellem de bagvedliggende indholdssystemer. Den semiologiske analyse tænkes at resultere i rekonstruktionen af en homogenitet en enshed, både mellem de enkelte produkter i samme medie og mellem de enkelte produkter fra forskellige medier. I en artikel fra 1970 trækker Eco dette synspunkt endnu skarpere op. Massekommunikationsområdet ansues her som et privilligeret semiologisk arbejdsfelt, netop på

grund af denne påståede homogeneitet på tværs af substanser, medier: "Vi står her overfor højt standardiserede meddelelser, hvor informationsmængden er minimal i forhold til de redundante elementer, og hvor originaliteten viger til fordel for underkastelse under alment accepterede regler og konventioner".

Forestillingen om en bagvedliggende homogen betydningsstruktur træder hos Eco eksplicit frem, men genfindes også i megen anden semiologisk forskning fra disse år som implicit klangbund, f.eks. hos Barthes, der i sin berømte reklameanalyse fra 1964, hævder at en omfattende beskrivelse af retoriske teknikker i et givet samfund, simpelthen vil gøre det muligt at rekonstruere dette samfunds ideologi. Forestillingen om 'ideologi' i éntal, om ét fælles betydningssystem bag mangfoldigheden, er samtidig baggrunden for, at semiologien gør krav på at være en kritisk praksis, til trods for at forudsætningen for den strenge betydningsanalyses gennemførelse er, at objektet løsnes fra sin historiske og sociale kontekst. Hos Eco træder dette forhold frem, når han i artiklen skriver om de semiologiske analyser af massekommunikationsprodukter, at de "aftegner et felt for kritik af massekommunikationen. Via analysen af meddelelser og deres effekter i relation til koderne hos dem, der sender og dem, der modtager, skabes der ofte en virkelig og speciel form for social kritik, som afmystificerer de konventioner, der styrer tegnenes univers, og de institutioner, som hemmeligt bestemmer de tilsyneladende frie og kreative handlinger".

Den opmærksomme læser vil have bemærket en vis parallelitet mellem disse synspunkter og Frankfurterskolens opfattelse af massekommunikation, både hvad angår forestillingen om medieindholdets fundamentale enshed, og hvad angår forestillingen om 'afmystificering', 'Entzauberung', ophævelse af uvæsenet gennem den blotte benævnelse. Samtidig antyder parallelliteten også, at der er tale om ideologiske forestillinger, forestillinger som er udbredte i bestemte intellektuelle miljøer, men som ikke nødvendigvis er konsekvenser af de givne teoretiske valg: forestillingen om den altgennemtrængende ideologiske enshed

fører givet til en interesse for semiologiens kontekstløse betydningsanalyse, det lukkede objekt osv., men omvendt er der naturligvis intet, der forhindrer, at den semiologiske analyse inddrages i projekter, der har en mere nuanceret opfattelse af ideologi og kommunikationssystemer som udgangspunkt.

I det foregående er en række fundamentale semiologiske principper blevet fremstillet, således som de trådte frem gennem 60'erne. Og undervejs er det implicit blevet antydnet både hvorfor semiologien har kunnet være en inspiration i forhold til den humanistiske medieforskning, og hvorfor forholdet mellem semiologi/semiotik og massekommunikationsforskning alligevel har været så tvetydigt. Problemerne kan mere eksplicit illustreres gennem en kort omtale af den hidtil eneste ortodokse semiologiske analyse af et massekommunikationsfænomen, Roland Barthes' klassiker Systeme de la Mode fra 1967.

Bogen handler som titlen siger, om Modens System, dvs. moden således som den beskrives i verbaltekster, i franske dameblade, i et afgrænset tidsrum. Der er med andre ord tale om en analyse, der nøje opfylder de krav, Barthes opstillede i *Eléments de semiologie*, og bogen fremtræder da også på mange måder som en art konkret eksemplificering af de generelle overvejelser i *Eléments*, - og er som sådan ganske oplysende. Analysen operer på et homogent tekstkorpus, homogent mht. substans (det er kun verbaltekster, der inddrages), mht. tidslighed (korpuset er 'skåret ud af historien'), analysen er immanent, den angår kun materialets betydninger. Resultatet bliver en meget præcis, udtømmende beskrivelse af modeteksternes system, en beskrivelse, der imponerer ved sin stringens, men som samtidig efterlader læseren i et underligt tomrum: det er som om analysen har været sit eget formål; alt dét, der kunne perspektivere den, mangler, alt dét massekommunikationsforskeren (eller mytologen Barthes) ville have grebet fat i - samspillet mellem tekst og billede, modestoffets placering i ugebladets sammenhæng, ugebladets placering i pressestrukturen, i forhold til de givne publikumsgrupper, de

kvindelige læsere, deres psykologiske og sociale behov osv. osv. Altså: en stringent, præcis, immanent analyse af et givet korpus' betydningssystem, systemet gennemlyst indefra, uden hensyn til alle de (historiske sociale, økonomiske, psykologiske) sammenhænge, det givne korpus henviser til og indgår i. Det er imidlertid vigtigt at understrege, at der her er tale om en dobbelthed af teoretiske konsekvenser og strategiske valg: Lukningen af betydningssystemet er den nødvendige forudsætning for analysens præcision, men der er naturligvis intet, der forhindrer, at analysens resultater - bagefter - indsættes i den bredere sammenhæng, at analytikeren med andre ord bevæger sig tilbage fra betydningssystemets felt til den praksis, hvori systemet er artikuleret, og giver sig til at overveje de andre determinanter, som Barthes talte om i forbindelse med pertinensprincippet (og hvor han iøvrigt senere netop peger på denne mulighed). Når bevægelsen ud mod virkeligheden imidlertid sjældent foretages indenfor den ortodokse semiologi, er begrundelsen sædvanligvis henvisningen til forskningsstrategi: analysen af betydningssystemerne er tidkrævende og nødvendig, området må ryddes, kontekstanalysen må komme i anden række. Men implicit ligger også en naiv forestilling om, at betydningsanalysen i en eller anden forstand er tilstrækkelig, at det er muligt at slutte direkte fra det fremanalyserede system til de eksterne determinanter.

Heroverfor står så den nyere humanistiske massekommunikationsforskning, der - idet mindste som perspektiv - sigter mod totaliteten, bestræber sig på at nå frem til at beskrive massekommunikationsfænomenerne i deres komplekse samspil med en flerhed af eksterne faktorer, og som belært af erfaringerne ikke deler semiologiens optimisme mht. at koble direkte mellem indholdssystemer og eksterne determinanter. Det er på denne baggrund ikke mærkeligt at ægteskabet mellem semiotik og massekommunikationsforskning ikke blev særligt harmonisk.

I Struttura skrev Eco bombastisk: "man kan kun afstedkomme et fælles studium af massekommunikationsfænomenerne, hvis man be-

tragter teorierne om og analyserne af massekommunikationen som et kapitel i en almen semiotik". Dette var et synspunkt, som det på grund af de nævnte erkendelsesmæssige divergenser blev vanskeligt at opretholde. Til gengæld blev semiologien/semiotikken en væsentlig inspiration i massekommunikationsforskningen på det område, hvor interesserne overlappede: betydningsanalysen. Nogle eksempler:

En vigtig del af den semiologiske aktivitet gennem 60'erne var centreret omkring narratologien, fortælleanalysen. Målet var at fastlægge fortællingen som system, de almene regler, der styrer produktionen af alle fortællinger på tværs af historiske perioder og på tværs af udtrykssubstanser. Trods dette fundamentalt generaliserende sigte leverede narratologien en række arbejdsredskaber, som gjorde det muligt både at bringe store tekstmængder på en overskuelig form, og at fange den enkelte teksts, den enkelte genres særlige træk, dens særlige artikulation af det bagvedliggende system, - forhold der ikke mindst spillede en vigtig rolle i forbindelse med analyse af massemedieprodukter. På samme måde fik udviklingen af den strukturelle semantik i samme periode frugtbare konsekvenser for analysen af verbalsproglige tekster, ligesom en række af semantikkens synspunkter, der ikke er bundet til verbalsproget, indgik i analysen af f.eks. film og tv. Eksemplerne på en sådan, mere pragmatisk, anvendelse af semiologisk værktøj er mange. Her er det tilstrækkeligt blot at henvise til hovedstrømningen i dansk medieforskning gennem 70'erne, hvor det netop var indholdsanalysen der dominerede og hvor den semiologiske inspiration førte til en præcisering i det analytiske arbejde. Samtidig var der tale om en forskning, hvor analytikerne ikke havde aflagt det semiologiske kyskhedsløfte: resultaterne blev ikke betragtet som et formål i sig selv, men blev tolket og sat ind i sammenhæng med de givne mediers institutionelle rammer og de givne modtagergruppers socialhistoriske og socialpsykologiske situation. Det er ofte blevet understreget, at denne forskning havde sine begrænsninger, at den f.eks. sprang en række mellemlid i formidlingen mellem indholdsanalyse og modtagersituation over o.l., - hvilket ikke er helt

forkert, - det vigtigste i denne sammenhæng er imidlertid, at de konkrete arbejder demonstrerede, at det kunne lade sig gøre at forbinde semiologisk inspirerede analyser med et mere totaliserende perspektiv.

Hvor narratologien og den strukturelle semantik primært leverer redskaber til analysen af fundamentale indholdssystemer, er der en række semiologiske arbejder, der fokuserer på de specifikke udtrykssystemers egenart: ved siden af den almene semiologi/semiotik opstår der omridset af en filmsemiologi, en billedsemiologi, en musiksemiologi osv., - arbejder der påtager sig, i Saussures ånd, at fortælle, "hvad tegnene består af", hvad der adskiller f.eks. filmens tegn fra verbalsprogets o.l. Mange af disse arbejder er temmeligt perspektivløse: litteraturen vrimler med undersøgelser, der frem for at bestemme de enkelte tegnudtryks egenart, forsøger at presse dem ind under en lingvistisk forståelsesramme. Dette sidste gælder ikke mindst de film- og billedsemiologiske arbejder, men også på dette område finder man forskning, der har haft bredere betydning og gennemslag udenfor det egentlige semiologiske miljø. F.eks. Chr. Metz' analyse af de koder, filmen anvender til at fremstille rum/tid-forhold (de såkaldte storsyntagmer), og Barthes' demonstration af, hvordan et generelt semiologisk begrebspar som denotation/konnotation lader sig anvende i beskrivelsen af billeders særlige måde at producere betydning på. I begge tilfælde er der tale om generaliserende arbejder, opstillinger af udtrykssystemer som er fælles for de fleste film, de fleste 'realistiske' billeder, men samtidig arbejder, hvis pointer kunne udnyttes også i den mere tekstnære analyse. Man kan her pege på danskeren Jens Tofts brug af Metz' resultater i en historisk funderet fremstilling af filmudtrykkets udvikling, eller på de mange forskellige socialhistorisk og socialpsykologisk orienterede billedanalyser gennem 70'erne.

Semiologien/semiotikken som inspiration for en massekommunikationsforskning, der tager udgangspunkt i betydningsanalysen, i analysen af konkrete produkter, genrer, osv., kort sagt i

massekommunikationen som parole, men som samtidig arbejder i et totaliserende perspektiv: denne, hvad der ovenfor er blevet kaldt 'pragmatiske', inddragelse af semiotiske problemstillinger er karakteristisk for megen dansk massekommunikationsforskning, men findes også som tendens i nyere anglosaksisk forskning. Et citat fra englænderen John Fiskes Introduction to Communication Studies, 1982, kan illustrere afstanden fra 60'ernes ortodokse semiologi til 80'ernes pragmatiske opfattelse af "semiotics", således som man kan møde den i arbejder knyttet f.eks. til den såkaldte Birmingham-skole. Fiske opstiller tre semiotiske forskningsområder:

1. Tegnet selv. Dette består af studiet af forskellige tegnformer, af de forskellige måder, tegnene frembringer mening på, og af de måder, hvorpå de forholder sig til de mennesker, der bruger dem. For tegn er menneskelige konstruktion og kan kun forstås i forhold til den brug, mennesker gør af dem.
2. De koder eller systemer, som tegnene er organiseret i. Dette studium drejer sig om de måder, hvorpå en mangfoldighed af koder er blevet udviklet for at opfylde et samfunds eller en kulturs behov, eller for at udnytte de kommunikationskanaler, der er til rådighed for deres transmission.
3. Den kultur, indenfor hvilken disse koder og tegn opererer. Den er på sin side afhængig af brugen af disse koder og tegn for at kunne eksistere og tage form.

I alle tre punkter man man iagttage, hvordan det semiotiske felt er blevet åbnet, - i Peircesk forstand, men her knyttet sammen med sociologiske perspektiver: Åbnet mod brugerne, mod det samfund, tegnene lever i, mod kulturen. Og som det fremgår af Fiskes videre beskrivelse, er forestillingen om 'ideologien' som et homogent indholdssystem opløst og erstattet af en opfattelse, hvor flere ideologiske systemer eksisterer indenfor det givne samfund og indgår i vekslende dominansforhold. Tilsvarende er forestillingen om massekommunikationens ensbed opløst: de massekommunikerede produkter har mange forskellige funktioner i forhold til mange forskellige brugergrupper, det samme indhold afkodes forskelligt af forskellige socialgrupper og med forskellig funktion.

Der er således sket en glidning fra den lukkede, immanente analyse af betydningssystemet/betydningssystemerne bag mangfoldigheden til analysen af den samlede kommunikationsproces

og dennes placering i en bredere kulturel og social sammenhæng. Det er imidlertid vigtigt at understrege, at denne glidning, denne åbning, primært er foregået i massekommunikationsforskningen, i mindre omfang indenfor semiologien/semiotikken, og at den pragmatiske indoptagelse af semiotiske synsvinkler ikke er problemløs. To indbyrdes forbundne problemer bør nævnes: Det er karakteristisk, at megen aktuel semiotisk orienteret massekommunikationsforskning er uhyre eklektisk, der samles semiotiske begreber op fra mange forskellige sammenhænge og begreberne søges syntetiseret på tværs af oprindelige anvendelsesområder, uden megen fornemmelse for deres præcise placering indenfor et sammenhængende teoretisk apparat. Dette resulterer ofte i nogle temmelig mærkværdige analyser af konkrete produkter: det er som om analyserne først og fremmest bruges til at illustrere begrebsapparatets løsrevne dele, samtidig med at de reelle pointer, der faktisk er i analyserne, egentlig kunne være frembragt uden de store semiotiske armsving, ofte blot via en helt traditionel opmærksom beskæftigelse med det givne produkt. En sådan kritik kan rettes mod netop Birminghamskolen, folk som f.eks. Fiske og Hartley, jfr. Anders Troelsens anmeldelse af deres bøger i Massekultur og Medier, 12, 1984., og mod størsteparten af f.eks. den såkaldte skandinaviske 'billedsemiotik'.

Den anden side af dette problem er, hvad man kunne kalde, 'udvandingen' af betydningsanalysen. Hovedparten af den humanistiske massekommunikationsforskning tager stadig sit udgangspunkt i produktanalyser, men gennem de sidste 5-10 år er der, i det mindste i dansk sammenhæng, sket et betydeligt tab mht. analytisk stringens: Hvor sigtet tidligere var, inspireret af det semiologiske projekt, at nå frem til en så præcis og detaljeret opstilling af de givne produkters betydningssystemer, før feltet åbnedes mod totaliteten, er betydningsanalysen nu ofte stivnet til nogle få, grove metodiske greb, - den platte parafase har erstattet forløbsanalysen, jagten på enkle modsætninger erstatter den tematiske analyse, den blotte registrering af 'æstetiske' virkemidler træder i stedet for udtryksanalysen osv. Netop på dette område, hvor semiotikken og massekommunikationsforskningen har overlappende erkendelsesinteresser,

er der således grund til at besinde sig og tage det semiologiske projekt mere alvorligt, end det er gængs praksis for tiden.

Den humanistiske massekommunikationsforskning har åbnet sig fra produktanalysen mod kommunikationsprocessen, men som nævnt er der også foregået en lignende åbning, omend i mindre omfang, indenfor det snævrere semiotiske felt. En væsentlig kritik har her været, at 60'ernes ortodokse semiologi opfattede meddelelsen som et stivnet produkt, som den nødvendige genvej til det bagvedliggende system, og negligerede meddelelsens parole-karakter, dens status som produktion, proces, udsigelse i en konkret situation. Denne kritik blev taget op i det oprindelige franske miljø o. 1970, og resulterede i en forskydning af interessen, en forskydning i forholdet mellem langue og parole, hvor den konkrete tegnpraksis rykkede i centrum, eller rettere: overgangen mellem langue og parole, selve den proces, der udspiller sig, når et givet system artikuleres i et forløb.

En række semiologiske arbejder med tilknytning til massekommunikationsfeltet har gennem 70'erne taget denne problemstilling op. Meddelelserne undersøges ikke som udsagn, men som udsigelse: hvilke elementer i det bagvedliggende system forbereder forløbsartikulationen, hvordan ombryder den konkrete artikulation systemet, - og klassifikatorisk: hvordan adskiller udsigelsesforholdene i verbalsprog sig fra f.eks. forholdene i film, billeder o.l.? Og i forlængelse af dette, også en interesse for meddelelsernes modtagelse: teksterne opfattes som produktion i modtageren, læseren, tilskueren, også her koncentreret om udsigelsesforhold; hvordan åbner forløbet sig for modtageren?

Franske og især engelske filmsemiologer (omkring tidsskrifterne Cahiers du Cinéma og Screen) er her næsten gået helt ned i parole-grøften, og har næranalyseret enkelte, isolerede klassiske film, hvor perspektivet ikke er at fremstille denne films, eller Filmens, bagvedliggende betydningssystem som en monolitisk blok, men i stedet nærsynet, på klippebordsniveau, at føl-

ge produktionen af betydning i forløbet fra billede til billede. Mere interessant i et bredere perspektiv er Chr. Metz' filmsemiologiske arbejder fra 70'erne, hvor sigtet har været klassifikatorisk at bestemme filmens udsigelsesforhold i deres forskellighed i forhold til andre mediers. Under inddragelse af psykoanalytiske synspunkter har han påpeget, at det filmisk udtrykssystem indeholder en kodet udsigelsesinstans, men at denne under den konkrete artikulation er så at sige usynlig for modtagere, som ubevidst overtager filmens synsvinkel på det fremstillede stof: tilskueren identificerer sig med kameraet, og denne identifikation danner grundlaget for den videre identifikation med personer, tematik osv.

Dette arbejde, som i en vis forstand stadig foregår indenfor en snævrere semiotisk ramme, har allerede haft væsentlig betydning for studiet af såvel filmens som tv's udsigelsesforhold, både generelt - her kan man henvise til John Ellis' overvejelser over tv-receptionen - og specielt: en række engelske og amerikanske detailundersøgelser af udsigelsesforhold i konkrete tv-programmer og -genrer har med fordel taget afsæt i Metz' analyser, og har kunnet bruge hans beskrivelse af filmiske forhold til en indkredning af det særlige ved de givne tv-produkter.

Semiotik og massekommunikationsforskning: forbindelsen er der, men som det er fremgået er det vanskeligt at fastlægge det entydigt. Massekommunikationsforskningen som et kapitel af den almene semiotik, - det var Ecos vision, en vision, der ikke lod sig realisere, dels på grund af nogle erkendelsesmæssige konflikter (semiologiens immanenstænkning, afsnøringen af konteksten overfor massekommunikationsforskningens totalitetskrav), dels på grund af de tidlige semiologers ideologiske begrænsninger, den naive opfattelse af massekommunikationen som en lammende homogeneitet. I stedet er semiotikken blevet en art hjælpedisciplin i massekommunikationsforskningen, et - som Fiske siger det et sted - 'alternativt focus', et vidensområde,

hvorfra betydningsanalysen og i de senere år udsigelsesanalysen henter inspiration og metodik. Denne pragmatiske holdning til semiotikken er, som det er påpeget, ikke ganske problemløs, men i de sammenhænge, hvor sammenfletningen af semiotik og massekommunikationsforskning er lykkedes, er resultatet blevet en analytisk præcision i behandlingen af produkterne, som man ikke tidligere har været forvænt med i massekommunikationsforskningens historie.

LITTERATUR

Saussure citeres efter oversættelsen af Cours i P. Madsen (ed): Strukturalisme. En Antologi, Kbh. 1970., Peirce efter Eco: La Struttura Assente, Milano 1968, og efter John Fiske: Introduction to Communication Studies, London, 1982. Der citeres fra og henvises til følgende arbejder af Roland Barthes: Mythologies, 1957; forord, Elément de sémiologie og Rhétorique de l'image in: Communications 4, 1964 (den sidste er optrykt i Larsen/Fausing (ed): Visuel Kommunikation I, Kbh. 1980); Système de la Mode, 1967, - alle udgivet i Paris. Eco citeres fra Struttura og fra artiklen 'La critica semiologica', in: Corti/Segre (ed): I metodi attuali della critica in Italia, Torino, 1970. Den omtalte artikel om tegnlæsningens mentalitetshistorie af Carlo Ginzburg hedder 'Spie. Radici di un paradigma indizario', in: Gargani (ed): Crisi della ragione, Torino, 1979, - artiklen bliver trykt i Kultur og Klasse, nr. 54, 1986. Vedr. Chr. Metz' tidlige arbejder, se: Essais sur la signification au cinéma I-II, Paris, 1968 og 1972; hans arbejder omkring filmisk udsigelse står i Le signifiant imaginaire, Paris, 1977. I samme forbindelse henvises der til Jens Toft: Filmsprog, subjekt, samfund, Kbh. 1985. I slutningen af artiklen omtales John Ellis: Visible Fictions, London 1982, og der tænkes desuden på f.eks. Nick Brownes og Margaret Morses og flere andres artikler i tidsskrifterne Film Quarterly og Screen. Den danske indholdsanalytiske tradition, der omtales, har jeg behandlet i en artikel i tidsskriftet Bi-drag 9/10, 1979. Problemerne med at overføre billedsemiologiske begreber til analytisk praksis har jeg behandlet i en artikel i Norsklæreren, 1, 1986.

Peter Larsen er lektor ved Institut for Litteraturvidenskab, Københavns Universitet, tilknyttet Center for Massekommunikation, samme sted.